Демиденко Володимир Олексійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного права
Національної академії внутрішніх справ

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ТА МЕЖІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ФОРМАЛІЗМУ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ТА МУНІЦИПАЛЬНОМУ ВИМІРІ КАСАЦІЙНОГО ПЕРЕГЛЯДУ

Сучасний конституціоналізм, ґрунтуючись на імперативі верховенства права, перебуває у стані постійного пошуку балансу між процесуальною ефективністю здійснення правосуддя та гарантуванням реального доступу особи до судового захисту. У цьому контексті особливого значення набуває муніципалізм. Як складова сучасної публічної влади, він базується на принципі субсидіарності. Це дозволяє наблизити захист прав безпосередньо до людини та допомагає державним та муніципальним інституціям ефективніше ці права відновлювати.

Разом із тим, забезпечення доступності правового захисту не виключає необхідності існування процесуальних механізмів, спрямованих на забезпечення ефективності судової системи, зокрема механізмів апеляційного та касаційного перегляду. Саме тому особливої актуальності набуває питання конституційно та законодавчо допустимих меж процесуальних обмежень доступу до перегляду судових рішень. Адже в окремих випадках потреба забезпечення процесуальної економії та стабільності правовідносин вступає у взаємодію з обов'язком держави гарантувати особі ефективний судовий захист. У цьому аспекті оцінка допустимості обмеження касаційного оскарження окремих процесуальних рішень виходить за межі кримінального процесу та набуває значення для розвитку конституціоналізму і муніципалізму.

Одним із найбільш показових проявів окресленої проблематики у сфері кримінального процесу є встановлення законодавчих меж доступу до перегляду судових рішень насамперед у порядку касаційного провадження. Особливого значення це питання набуває щодо окремих категорій процесуальних рішень слідчого судді, для яких законодавець передбачив завершення судового контролю на рівні апеляційної інстанції. Такий підхід загалом відповідає завданням забезпечення процесуальної економії, дотримання розумних строків кримінального провадження та належного функціонування касаційної інстанції у складі Верховного Суду як суду, покликаного забезпечувати сталість та єдність судової практики.

Водночас конституційно-правова оцінка відповідних процесуальних обмежень не може здійснюватися виключно через призму їх функціональної доцільності. У випадках, коли процесуальне рішення, формально не вирішуючи питання кримінальної відповідальності по суті, фактично набуває остаточного характеру та унеможливлює подальшу реалізацію особою права на судовий

захист, виникає питання про відповідність такого законодавчого регулювання вимогам верховенства права, пропорційності та ефективного доступу до правосуддя.

Саме в цьому контексті особливої актуальності набуває конституційно-правова оцінка положень частини 4 статті 424 КПК України, яка встановлює обмеження касаційного оскарження ухвал слідчого судді після їх перегляду в апеляційному порядку, зокрема щодо закриття кримінального провадження. Предметом аналізу в цьому випадку стає не лише допустимість встановлення такого «касаційного фільтра» як інструменту процесуальної економії, а насамперед межі його застосування щодо рішень, які за своїми юридичними наслідками можуть остаточно визначати можливість особи реалізувати конституційне право на ефективний судовий захист. Показовим прикладом такого обмеження є справа за конституційною скаргою А. В. Куляса [1]. У цій справі суди попередніх інстанцій, керуючись нормою частини 4 статті 424 КПК України, фактично унеможливили касаційний перегляд ухвал, якими було відмовлено у поновленні провадження за нововиявленими обставинами. Внаслідок застосування вказаного «фільтра» особа опинилася в ситуації, де навіть наявність нових істотних фактів, які за твердженням заявника свідчать про фальсифікацію матеріалів справи, не стала підставою для перегляду судового рішення, оскільки механізм касаційного оскарження виявився заблокованим законодавчою забороною.

Таким чином, у конкретній конфігурації правозастосування мета процесуальної економії могла призвести до непропорційного обмеження доступу до касаційного перегляду, що поставило під сумнів дотримання принципу верховенства права та ефективність судового захисту, перетворивши процесуальний фільтр із засобу оптимізації судочинства на потенційну перешкоду для виправлення істотних судових помилок.

Варто зауважити, що право на доступ до правосуддя не передбачає абсолютної можливості оскарження в будь-яких формах і за будь-яких умов. Воно може бути обмежене задля досягнення інших легітимних цілей. Водночас такі обмеження мають відповідати вимогам пропорційності, передбачуваності та недопущення звуження змісту права настільки, що його реалізація стане формальною або ілюзорною [3, с. 279].

У муніципально-правовій сфері такий «касаційний фільтр» набуває значення, яке виходить за межі суто процесуальної економії та може суттєво впливати на стабільність функціонування місцевого самоврядування. Особливо виразно це проявляється у справах про відсторонення посадових осіб місцевого самоврядування, де ухвали слідчих суддів після їх перегляду в апеляційному порядку стають остаточними внаслідок імперативної заборони касаційного оскарження, передбаченої ч. 4 ст. 424 КПК України. Показовим прикладом у цьому контексті є практика Апеляційної палати ВАКС у справі щодо відсторонення міського голови м. Суми, де було прямо зазначено, що відповідна ухвала набирає законної сили з моменту проголошення та касаційному

оскарженню не підлягає (ухвала Апеляційної палати ВАКС у справі № 991/10540/23) [2].

За таких обставин процесуальне обмеження касаційного перегляду набуває не лише індивідуального, а й інституційного значення, оскільки наслідком відсторонення виборної посадової особи стає тимчасова трансформація механізму реалізації права територіальної громади на місцеве самоврядування. На відміну від багатьох інших кримінально-процесуальних рішень, у цьому випадку процесуальний акт виходить за межі особистого статусу учасника провадження та впливає на здійснення представницького мандата, який походить безпосередньо від волевиявлення територіальної громади. У цьому і полягає особлива складність застосування наведеного вище «касаційного фільтра». З одного боку, остаточність судового рішення забезпечує процесуальну оперативність, однак одночасно може позбавляти систему правосуддя можливості виправлення потенційної судової помилки у справах із підвищеним публічно-правовим ефектом. Тому у подібних категоріях справ постає питання не стільки про допустимість касаційних фільтрів як таких, скільки про межі їх застосування крізь призму принципу пропорційності, ефективного судового контролю та конституційної гарантії місцевого самоврядування.

Така ситуація створює до певної міри правовий парадокс. Рішення, яке фактично зупиняє реалізацію громадою свого права на місцеве самоврядування (оскільки обраний представник усувається від виконання обов’язків), залишається без можливості касаційного перегляду навіть у разі наявності істотних процесуальних порушень чи відсутності належного обґрунтування. Таким чином, «касаційний фільтр» у таких справах де-факто блокує судовий контроль за втручанням держави в діяльність муніципальних органів.

Варто зауважити, що із позиції юридичної догматики та законодавчої техніки частина четверта статті 424 КПК України сама по собі не суперечить Конституції України. Адже вона встановлює допустимий процесуальний механізм обмеження оскарженню в касаційному порядку. Такий механізм переслідує легітимну мету – забезпечення стабільності судових рішень, процесуальної економії та належного функціонування касаційної інстанції у складі Верховного Суду шляхом недопущення її надмірного перевантаження процесуальними зверненнями, які не стосуються вирішення справи по суті.

Разом із тим, на наш погляд, допустимість такого обмеження в контексті відповідності Конституції України не може бути абсолютною. Позаяк будь-який процесуальний фільтр повинен відповідати вимогам верховенства права та принципу пропорційності, тобто забезпечувати розумний баланс між інтересом ефективного здійснення правосуддя та правом особи на судовий захист. У цьому контексті проблемність виникає не стільки на рівні нормативної конструкції, скільки на рівні її застосування до окремих категорій процесуальних рішень.

Вочевидь непропорційним може бути застосування такого обмеження до рішень, які фактично завершують розгляд питання та остаточно виключають

можливість подальшого руху справи. Йдеться про випадки, коли формально процесуальне рішення не стосується вирішення обвинувачення по суті, однак за своїми правовими наслідками остаточно позбавляє особу доступу до перегляду судового рішення або відновлення провадження (наприклад, остаточна відмова у перегляді за нововиявленими обставинами рішення про закриття кримінального провадження). У таких ситуаціях процесуальна форма в частині доступу до касаційної інстанції не може переважати над реальним змістом та наслідками судового рішення.

Також, на наше переконання, надмірним втручанням у право на справедливий суд може бути ситуація, коли процесуальна заборона касаційного перегляду фактично усуває останню ефективну можливість виправлення істотної судової помилки. Особливо це стосується випадків наявності ознак очевидної сваволі, фундаментального порушення процесуальних гарантій, істотного відступу від вимог належного мотивування або ігнорування доказів, які потенційно могли вплинути на результат розгляду справи.

За таких умов абсолютне застосування процесуального фільтра перестає виконувати функцію процесуальної економії та починає створювати непропорційне обмеження права на доступ до суду, гарантованого статтями 8, 55 та 129 Конституції України. Відтак конституційно значущим критерієм має бути не лише формальний вид судового рішення, а й його реальний вплив на можливість особи отримати остаточний та ефективний судовий захист.

Отже, проблема застосування частини четвертої статті 424 КПК України полягає не у самому існуванні касаційного фільтра як допустимого інструменту процесуальної економії, а у межах його поширення на окремі категорії судових рішень. У випадках, коли таке рішення фактично завершує доступ до ефективного судового захисту або впливає на здійснення представницького мандата та функціонування місцевого самоврядування, визначальним має бути не формальний процесуальний статус відповідного акту, а його реальний вплив на права особи, інтереси територіальної громади та конституційний порядок здійснення публічної влади. За нинішньої редакції частини четвертої статті 424 КПК України її абсолютне застосування до окремих категорій процесуальних рішень може призводити до ситуацій, за яких процесуальна економія починає переважати над вимогами верховенства права, ставлячи під сумнів повноту гарантій судового захисту та належну реалізацію права на місцеве самоврядування в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституційна скарга Куляса Аркадія Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини четвертої статті 424 Кримінального процесуального кодексу України. Копія конституційної скарги, долучена до матеріалів Конституційного Суду України (15 арк.). URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_532026.pdf

2. Апеляційна палата залишила в силі ухвалу слідчого судді ВАКС про продовження строку дії відсторонення від посади Сумського міського голови : вебсайт. Вищий антикорупційний суд. 2024. 15 січня. URL: https://hcac.court.gov.ua/hcac/info_sud/news/1540483
3. Жевнєров І. М. Окремі аспекти забезпечення доступу до правосуддя у ході касаційного оскарження судових рішень у кримінальному провадженні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2025. Вип. 92, ч. 4. С. 275–280. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.4.37

Калініченко Олександр Федосійович, *кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного права навчально-наукового інституту психології Національної академії внутрішніх справ*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ ТА КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС

Європейська інтеграція України – це процес зближення України з Європейським Союзом як на рівні законів, так і на рівні правил та звичаїв, що існують у суспільстві. Євроінтеграція є ключовим і незмінним пріоритетом зовнішньої політики України. Основним стратегічним документом для реалізації цього курсу є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. Курс України спрямований на забезпечення стабільності та розвитку держави, що відповідає європейським стандартам [1]. Процес забезпечення (модернізації) відповідної стабільності розвитку України в після воєнний період буде залежати від реформування правової системи і в першу чергу Основного Закону держави.

Як визначає Колодій А. М., що питання про модернізацію Конституції України слід обов’язково вносити до порядку денного у процесі післявоєнного відновлення. Певно, що воно не буде визнане першочерговим, невідкладним, але для модернізації (реформування, удосконалення) правової системи України воно, беззаперечно, стане засадничим. Враховуючи це, Колодій А. М. пропонує наступні кроки конституційного процесу, їх дев’ять, але перші два присв’ячені установчим зборам:

- майбутнє конституційне оновлення має відбуватися за умов широкої професійної дискусії, відкритого суспільного діалогу і загалом політично не заангажованого процесу. Для його здійснення доцільним є створення Установчих зборів, які мають стати спеціальним органом, головною метою створення та діяльності якого є підготовка законопроєкту про внесення змін до Конституції України. «УСТАНОВЧІ ЗБОРИ – спеціально обраний представ. орган, що утворюється для розробки і прийняття конституції» [2, с. 228-229]. До